

ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИ ҚАРАШЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАР ПСИХОЛОГИЯСИ

Рузметова Чаросхон Сапарбаевна

Урганч давлат университети хузуридаги физика, математика ва информатика фанларига ихтисослашган мактаб психологи

Аннотация: Мақолада Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний ва Абу Наср Форобий асарлари асосида ўқувчилар психологияси чуқур таҳлил қилинади. Алломаларнинг билиш жараёни, мотивация, таълим методлари ва шахс ривожига оид қарашлари илмий изоҳлар орқали ёритилади.

Калит сўзлар: билиш психологияси, мотивация, таълим, Шарқ фалсафаси, педагогика

Аннотация: В статье проводится углублённый анализ психологии учащихся на основе трудов Ибн Сина, Абу Райхан Беруни и Абу Наср Фараби. Рассматриваются их взгляды на познавательные процессы, мотивацию, методы обучения и развитие личности с научной интерпретацией.

Ключевые слова: когнитивная психология, мотивация, образование, восточная философия, педагогика

Abstract: The article provides an in-depth analysis of student psychology based on the works of Ibn Sina, Abu Rayhan al-Biruni, and Al-Farabi. The scholars' views on cognitive processes, motivation, teaching methods, and personality development are examined through scientific interpretation.

Keywords: cognitive psychology, motivation, education, Eastern philosophy, pedagogy

КИРИШ

Шарқ мутафаккирлари инсонни фақат биологик мавжудот сифатида эмас, балки руҳий, ахлоқий ва интеллектуал тизим сифатида кўрган. Шу сабабли уларнинг таълимга оид қарашлари чуқур психологик мазмунга эга. Бу мақолада асосий эътибор ўқувчи психикаси, билиш жараёнлари, таълим мотивацияси, индивидуал ривож каби масалаларга қаратилди.

1. БИЛИШ ЖАРАЁНИ: ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИ ТАҲЛИЛИ

1. Форобий: билишнинг босқичли табиати

Абу Наср Форобий билишни уч босқичли жараён сифатида талқин қилади: ҳиссий идрок, ақлий қайта ишлаш, илмий хулоса ва изоҳ (аналитик талқин).

Бу ерда Форобий инсон онгини пассив қабул қилувчи эмас, балки фаол қайта ишловчи тизим сифатида кўради. Замонавий психологияда бу – information processing theory (ахборотни қайта ишлаш назарияси) ва когнитив моделларга мос келади.

Форобий қарашларининг педагогик аҳамияти шуки, дарсда фақат маълумот бериш етарли эмас, балки ўқувчи уни қайта ишлаши керак, яъни таҳлил ва мулоҳаза босқичи шарт. Хуллас, бола билиш жараёнида босқичма-босқич

ривожланади. Бу ғоя Jean Piagetнинг когнитив ривожланиш назарияси билан уйғун бўлиб, у бола тафаккури муайян босқичлар орқали шаклланишини илмий асослаб берган [5].

2. Ибн Сино: табиий қобилият ва муҳит

Ибн Сино инсон ривожини икки омилга боғлайди: табиий қобилият ва ташқи муҳит. Бу ғоя ҳозирги “nature vs nurture” баҳсининг илк шакли ҳисобланади. Ибн Сино таълимотидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, инсон табиатан билишга мойил мавжудотдир [1]. Алломанинг бу фикрдан шундай хулоса келиб чиқади: ўқувчида ички мотивация мавжуд, уни фақат очиш керак. Бу замонавий *intrinsic motivation* (ички рағбат) назариясига тўлиқ мос келади.

Ибн Синонинг муҳит инсон феълига таъсир қилиши тўғрисидаги қараши Lev Vygotskунинг ижтимоий-маданий назарияси билан ҳамоҳанг бўлиб, унда таълим ва ривожланиш ижтимоий ўзаро таъсир орқали амалга ошиши таъкидланади [4].

3. Беруний: тажриба ва кузатиш психологияси

Абу Райҳон Беруний таълимотидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, билимнинг манбаси кузатиш, тажриба ва таққослаш методлари бўлиши мумкин [3]. Бу ерда Беруний билишни “реаллик билан мулоқот” сифатида тушунади. Бу ёндашув конструктивизм, *experiential learning* назарияларига жуда яқиндир.

Демак, хоразмлик олим Абу Райҳон Беруний бу фикри билан “ўқувчи ўзи кашф қилган билим энг мустаҳкам билимдир” деган ғояни илгари суради.

II. ЎҚУВЧИЛАР ПСИХОЛОГИЯСИ

1. Ёш хусусиятлари ва ривожланиш

Ибн Сино қараши: болани эрта босқичда зўриқтирмаслик; таълим босқичма-босқич бўлиши керак. Тиббиёт олиманинг бу фикри когнитив юклама (*cognitive load*) назариясига мос келади. Агар бу фикрни таҳлил қиладиган бўлсак, ортиқча маълумот чарчашга, мослашган маълумот самарага олиб келишини кўришимиз мумкин.

2. Қизиқиш ва мотивация

Форобий билимга муҳаббат тарбияланиши керак деган фикрни, Ибн Сино эса мажбурлаш таълимни самарасиз қилишини ёзади. Бу ерда алломалар ташқи мажбуриятдан кўра ички қизиқишни устун қўяди. Таҳлил шуни кўрсатадики, бу замонавий педагогикадаги *Self-Determination Theory* билан уйғун келади.

3. Ўқитувчи – психологик лидер

Форобий қарашларидан шундай хулоса қилиш мумкинки, педагог билим манбаи, ахлоқий намуна, раҳбар бўлиши керак [2]. Бу ерда ўқитувчи замонавий тил билан ифодалаганда “ментор” сифатида кўриляпти. Бу замонавий лидерлик педагогикаси, *emotional intelligence* билан боғлиқдир.

III. ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ: ШАРҚ АНЪАНАЛАРИ

1. Савол-жавоб методи

Шарқ алломалари мунозара, мулоҳаза, савол бериш усулларини қўллаган. Изоҳ: Бу усул Socratic method га ўхшайди. Бу педагогик усул фикрлашни ривожлантиради, пассивликни камайтиради

2. Ахлоқий тарбия

Фаробий билим + ахлоқ = комил инсон ғоясини илгари суради. Яъни унингча, фақат билим етарли эмас, характер шаклланиши муҳим.

ХУЛОСА

Шарқ алломалари психологияни мустақил фан сифатида эмас, балки инсон ҳақидаги умумий илм сифатида кўрган. Улар когнитив, ижтимоий, эмоционал омилларни бирлаштирган. Замонавий психология улар ғояларини илмий тилда қайта ифода қилган, холос.

Шарқ мутафаккирлари таълим психологиясининг назарий, методологик, амалий асосларини шакллантирган. Уларнинг қарашлари бугунги кунда мактаб таълими, олий таълим, шахсий ривож учун долзарбдир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ибн Сино. Китоб аш-шифо. – Қоҳира, 1952.
2. Фаробий. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент, 1993.
3. Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. – Тошкент, 1968.
4. Vygotsky, L.S. Mind in Society. – Harvard, 1978.
5. Piaget, J. Psychology of Intelligence. – London, 2001.